

LA GOVERNACIÓ D'ORIOLA: UN TERRITORI VALENCIÀ FRONTERER A LA DARRERIA DE L'EDAT MITJANA

JUAN A. BARRIO BARRIO

La vella Governació d'Oriola comprenia a mitjan segle XIII les viles d'Alacant, Elx, Oriola i Guardamar, que formaven un conjunt polític que limitava el sud del País Valencià: el seu estudi permet conèixer la realitat històrica de la zona en un moment definit per l'establiment de la societat catalanoaragonesa, l'expulsió dels moriscos i els inicis d'una economia industrial i mercantil evolucionada a partir de l'agricultura de secà i de regadiu que hi havia implantada.

XARXA DE CIUTATS I ESPAI FEUDAL

A mitjan segle XIII les viles d'Alacant, Elx, Oriola i Guardamar s'incorporaren a la cristiandat occidental, per un breu temps a la corona de Castella i, des de 1296, definitivament, a la corona d'Aragó. Durant quatre segles aquest territori, integrat en la Governació d'Oriola, constituï un conjunt polític que limitava pel sud el País Valencià. Ací la frontera fou un dels elements més característics en l'organització de l'espai, ja que, almenys fins a la darrerria del segle XV, s'hi mantingué el perill exterior de l'amenaça granadina i de la pressió de Castella. A localitats majoritàriament poblades per cristians, com ara Oriola i Alacant, la inquietud que provocava la frontera interior que representaven les comunitats mudèjars i morisques de la Governació també estigué viva fins a l'expulsió dels moriscos el 1609. Entre la fi del segle XIV i l'inici del segle XVI, Oriola fou la ciutat més important del sud del país, capital de la Governació general, nucli articulador de les relacions amb la Corona i eix dels intercanvis mercantils dins la demarcació. Amb una població compresa entre 5.000 i 9.000 habitants, a totes dues dates, se situava en el grup de les ciutats europees de tipus mitjà, que anaven dels 5.000 als 10.000.¹ Al País Valencià, llevat de la capital, predominaven els nuclis petits (viles, llocs i alqueries). Malgrat l'embranchida demogràfica de la darrerria del segle XV, encara al començament del segle XVI, la població de l'actual província

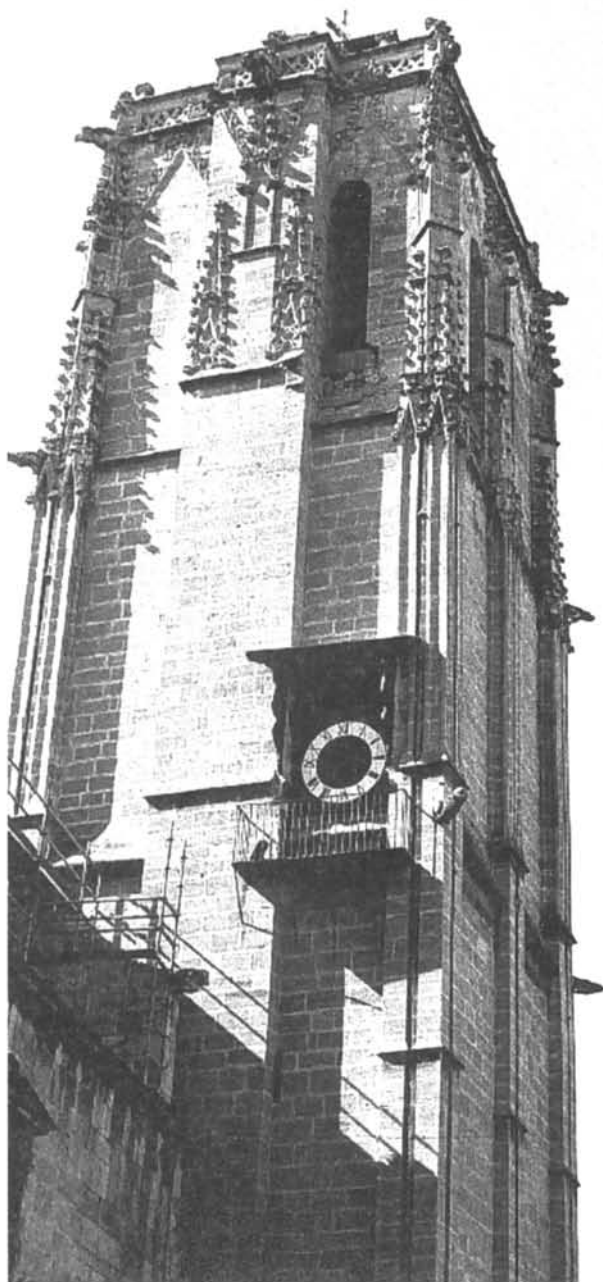
d'Alacant no arribava als 50.000 habitants, segons dades de 1510. Tot seguit, la represa demogràfica s'aturaria a la Governació pels efectes de la Guerra de les Germanies, que va produir importants retalls del nombre d'habitants a les poblacions afectades pel conflicte fins al 1530. Fou llavors quan s'inicià la represa demogràfica, que es veuria interrompuda en la cruïlla amb el segle següent. La conquesta de Jaume II el 1296 significà una nova expansió del territori valencià al sud de Biar. Aquestes terres s'incorporaren al regne de València com una «Procuració» pròpia. N'eren les prin-

cipals localitats: Oriola, Alacant, Elx, Guardamar, Elda i Novelda. L'espai fou organitzat sense alterar substancialment els mecanismes seculars dels assentaments humans, al voltant de les dues valls del Vinalopó i el Segura, entre les quals hi havia la ciutat portuària d'Alacant, un dels escassos exemples de port natural al País Valencià. Els privilegis atorgats per la Corona a aquests nuclis, i especialment a Oriola, permetien les oligarquies locals de dirigir l'organització econòmica de l'espai. En aquest sentit, eren especialment importants la gestió de les primeres matèries i dels recursos naturals clau, com l'aigua i les pastures, la regulació de la fiscalitat local i el control de l'abastament i distribució interior i exterior dels béns de consum, allò que influïa sobre la trajectòria de l'economia de la zona.²

El control de l'espai feudal, de localitats amb un terme molt ample, va recaure en centres emmurallats i fortificats. Eren els casos d'Oriola, Alacant i Elx, probablement amb una baixa densitat en l'àmbit rural, pels que s'escampaven petits llocs i alqueries —com ara La Daia—, dependents del *Consell* i de la noblesa local. Això reflectia el predomini de l'estament militar i ciutadà que ostentava l'hegemonia política, econòmica i social. Sobre aquesta extensa superfície, que enquadrava els recursos i els homes, les oligarquies integrades per un nombre reduït de llinatges exercien el seu poder des dels òrgans del Govern local, emplaçats al centre urbà.³ L'organització institucio-

Vista de «La Calaforra», una de les quatre torres angulars de les muralles islàmiques del centre d'Elx.

Campanar de Santa Justa i Santa Rufina, al municipi d'Oriola, al Baix Segura. La parròquia fou construïda el segle XIV i modificada el segle XVIII.

nal i defensiva de la zona fou duta a terme per Jaume II, qui va posar les bases de la implantació i el desenvolupament posterior, tant del règim municipal valencià com de l'administració territorial de la futura Governació d'Oriola durant l'època foral a aquestes terres meridionals valencianes.⁴

Al voltant de les conques fluvials del Segura i el Vinalopó, s'organitzava un fèrtil espai hidràulic, amb una infraestructura de reg i la corresponent xarxa administrativa, que els cristians havien heretat dels musulmans. Tot això es mantingué en benefici de les elits dirigents, que maldaven per fiscalitzar la

gestió del repartiment de la propietat i l'ús de l'aigua. En aquestes àrees s'hi as-sentaven les alqueries i les principals heretats dels propietaris més poderosos del terme, alguns d'ells amb competències i atribucions jurisdiccionals sobre l'espai i els seus homes a través de les senyories jurisdiccionals distribuïdes per tota la Governació. Aquests petits senyors i propietaris habitaven majoritàriament els diversos centres urbans i s'adcrivien a alguna de les parròquies en què es dividien les circumscripcions electorals de les viles, la qual cosa els donava dret a participar, amb la resta dels ciutadans, en la vida política de la localitat.

L'organització social de l'espai es basava en la conquesta militar del territori als musulmans i en la concessió per la Corona dels privilegis fundacionals de les viles cristianes d'Oriola, Alacant, Elx o Guardamar. Això suposà la creació dels primers municipis, l'assignació dels termes i els repartiments de terres i cases. Entre aquests repartiments hi destaquen els sis duts a terme a Oriola pels reis Alfons X de Castella, Jaume I i Jaume II d'Aragó. Aquestes concessions foren una mena d'etapa fundacional del territori meridional valencià, que va durar fins a l'inici del segle XIV. Més tard, arran de la Guerra dels dos Peres (1356-1365), la política de reconstrucció i confirmació dels primitius privilegis –a més de la concessió d'altres de nous per Pere IV el Cerimoniós– va suposar la reconstrucció de la independència cívica d'Oriola i Alacant, un cop superat el parèntesi de la cessió a l'infant Ferran d'Aragó (1329-1363) del senyoriu d'Oriola –de ben efímera durada–, que havia inclòs totes les localitats de la Procuració.

ESTÍMULS ECONÒMICS A UNA SOCIETAT FRONTERERA

La reduïda densitat demogràfica d'aquesta zona intensament militaritzada es combinava amb el desenvolupament d'illots importants d'agricultura comercial. El Vinalopó Mitjà, a l'angle nord-oest de la Governació oriolana, tot i no comptar amb una població abundant⁵ –gairebé totalment musulmana–, gràcies als avantatges climàtics i edafològics, va experimentar el desenvolupament d'una important agricultura de secà i de regadiu. Tot i que era el secà, consagrat a la típica trilogia mediterrània, el que hi dominava, l'horta també fornava una producció important. Tot ple-gat, el fet que s'hi conreessin productes especulatiu de gran projecció comercial, com ara el raïm destinat a les panses i al vi o el safrà,⁶ i la proximitat del port d'Alacant, que permetia d'incloure la zona en els circuits mercantils, és un indicador de la creixent especialització agrària de la contrada. Això, a més, exercia un atractiu sobre els senyors que va anar a l'alça amb el pas del temps.⁷

Des del segle XIV, la vall d'Elda produïa safrà i panses. A Elx, al Baix Vinalopó, la població mudèjar generava una important producció d'oli. Oriola, a l'horta del Baix Segura, exportava blat. A Alacant, les xifres del delme mostren, ja el segle

XV, que l'elaboració del vi hi tenia més importància que a la resta de la Governació. Localitats rurals i urbanes, una mica a tot arreu, exportaven fruits secs. Es generava, doncs, un fenomen que no era aliè als canvis econòmics i socials que es donaven a la resta d'Europa, tot al llarg de la crisi del segle XIV i la seva eixida. Creixia una economia cada cop més especulativa i especialitzada, amb l'augment de la comercialització i en perjudici de les necessitats d'autoabastament. Tot al llarg del segle XV, aquest rumb produirà dificultats als principals nuclis urbans a l'hora d'assolir un nivell òptim d'abastament de productes bàsics, com ara els cereals a Alacant o la carn i el peix a Oriola.

Enfront d'aquest panorama del sector agrari, essencial per al manteniment d'una població, d'altra banda, cada volta millor alimentada i en una onada d'augment demogràfic, la indústria –sobretot la de draps, les bases de la qual s'havien posat a mitjan segle XIV– assolí, en alguns indrets com Oriola, un lloc destacat. La tendència es donava a tot arreu del País Valencià: les manufactures de llana es van consolidar a la darrereria del segle XIV i al segle següent, en un cicle de producció urbana i rural amb una relativa concentració i especialització.⁸ La indústria tèxtil oriolana, però, hagué de competir dins d'aquest sector capdavanter amb nuclis de la Corona d'Aragó i de l'Occident europeu –com ara València, Perpinyà, Florència, Flandes, etc.– en un terreny, els draps d'alta qualitat, que

Porta de la ciutat d'Oriola, de mitjan segle XVI, amb els símbols del braç reial de les Corts Valencianes.

Porta del palau dels Rocamora-Rossell (marquesos de Rafal) a Oriola, del segle XVII.

els paraires oriolans no van arribar a produir. L'evolució de la indústria tèxtil estigué, doncs, condicionada en bona mesura per aquests factors externs, alhora que per la incapacitat de la producció d'aquest territori per superar els reptes i elevar-ne la qualitat.

La dinàmica mercantil de la marca meridional valenciana es veié afavorida per l'existència dels ports d'Alacant i el del Cap de l'Aljup (al terme d'Elx) i dels *carregadors* de Guardamar i del Cap Cerver –al terme oriolà, a prop de l'actual Torrevella–, el principal centre exportador de sal del regne.⁹ En el mateix sentit anava la millora d'infraestructures portuàries i la reparació dels camins que unien els centres rurals amb els urbans, així com la construcció d'obres ben importants, com ara el nou pont de pedra a Oriola. Aquesta ciutat faria un paper ben destacat en l'organització socioeconòmica de l'espai feudal del sud del País Valencià fins al segle XVI. Dins la Corona d'Aragó, era una mitjana urbs rural –en virtut del seu terme–, ben diferent dels grans centres marítims com Barcelona, València o Ciutat de Mallorca. El seu caràcter perifèric i fronterer va facilitar la consolidació gradual d'una oligarquia de «cavallers vilatans», preocupada pel foment dels seus interessos econòmics, socials i polítics. Només Alacant, amb el seu port natural, mostrava una clara orientació marítima, tant pel que fa a les activitats corsàries com a les mercantils. Això va permetre el naixement d'un grup burgès a la darrereria de

l'Edat Mitjana i la seua consolidació en els segles moderns, juntament amb una petita noblesa territorial. A Elx o als nuclis de la vall d'Elda, amb una majoritària població musulmana, les activitats agropecuàries eren predominants. Alhora, les jerarquies estamentals es mostraven a Elx força menys marcades que a Oriola i Alacant.

Només després de la crisi del segle XVII –iniciada als pocs anys de l'expulsió dels moriscos– s'estengué una orientació agrícola i mercantil que fins aleshores havia estat entretallada. L'expansió del conreu i la població va superar llavors les «fronteres» internes que havia experimentat durant l'agitada Baixa Edat Mitjana.

NOTES

1. MONSALVO ANTÓN, J. M.: *Las ciudades europeas del medievo*, Ed. Síntesis, Madrid, 1997, p. 109.
2. BARRIO BARRIO, J. A.: *Finanzas municipales y mercado urbano en Orihuela durante el reinado de Alfonso V (1416-1458)*, Inst. «J. Gil-Albert»-Ajuntament d'Oriola, Alacant i Oriola, 1998.
3. BARRIO BARRIO, J. A.: *Gobierno municipal en Orihuela durante el reinado de Alfonso V (1416-1458)*, Universitat d'Alacant, Alacant, 1995. GIL, A.: «Estructura de classes socials a Elx en la Baixa Edat Mitjana», *La Rella*, núm. 12, 1998, pp. 35-46.
4. Pel que fa a l'ordenació institucional i defensiva establerta per Jaume II, FERRER MALLOL, M. T.: *Organització i defensa d'un territori fronterer. La Governació d'Oriola en el segle XIV*, CSIC, Barcelona, 1990. BARRIO BARRIO, J. A.: «Jaume II i l'organització institucional de les viles reials incorporades a la corona d'Aragó el 1296», *Quaderns de migjorn*, núm. 3, Alacant, 1996-97, pp. 35-42. CABEZUELO PLEGIO, J. V.: «Precedents polítics de la procuració d'Oriola», *id.*, pp. 43-48.
5. FERRER MALLOL, M. T.: *Les aljames sarraïnes de la Governació d'Oriola en el segle XIV*, CSIC, Barcelona, 1988.
6. Aquests productes assolien també gran importància en altres economies de la contrada, com succeïa a Crevillent, HINOJOSA MONTALVO, J.: «Crevillente: una comunidad mudéjar en la Gobernación de Orihuela en el siglo XV», *Actas del IV Simposio Internacional de Mudéjarismo*, Terol, 1992, pp. 307-317.
7. BARRIO BARRIO, J. A. i CABEZUELO PLEGIO, J. V.: «Rentas y derechos señoriales de las morerías del valle de Elda a finales del siglo XV», *VII Simposio Internacional de Mudéjarismo*, Terol, setembre de 1996, en premsa.
8. IRADIEL, P. et al.: *Oficios artesanales y comercio en Castellón de la Plana (1371-1527)*, Fundació Dávalos-Fletcher, Castelló de la Plana, 1995, p. 97.
9. Sobre els ports de la governació meridional valenciana, HINOJOSA MONTALVO, J.: «El Cap del Aljup, puerto medieval de Elche», *Mayurqa, Homenatge a Alvaro Santamaría*, 23, Palma de Mallorca, 1989, vol. I, pp. 311-374 i «El puerto de Alicante durante la Baja Edad Media», *Anales de la Universidad de Alicante*, 4-5, 1986, pp. 151-166.

La Governació d'Oriola... s'inclou en el projecte GV-B-ES-15-023-96 de la Generalitat Valenciana.

Juan A. Barrio Barrio
Professor d'Història Medieval a la
Universitat d'Alacant